

УДК 94 (477) “1921 – 1929”:631

І. В. Волошин

ВИРОБНИЧО-ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОКИ НЕПУ: ІСТОРІОГРАФІЯ 1920-х РОКІВ

Розкрито проблему виробничо-торговельної діяльності української сільськогосподарської кооперації в роки нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) за матеріалами, що знайшли своє відображення у роботах авторів 1920-х рр. ХХ ст. Висвітлено різні підходи дослідників до проблеми становлення української сільськогосподарської кооперації в роки непу крізь її виробничо-торговельну діяльність.

Ключові слова: історіографія, кооперація, кошти, проблеми, селянство, сільське господарство.

Постановка проблеми. Україна повинна мати економіку, яка спроможна забезпечити власному народові гідне життя. Цього можна досягти за умови, коли, на нашу думку, невід’ємною частиною соціально орієнтованої економіки стане кооперація. В цьому контексті важливим вбачається позитивний і досить показовий досвід діяльності роботи в роки нової економічної політики сільськогосподарської кооперації.

Аналіз останніх досліджень. У свій час до висвітлення окремих питань, пов’язаних з історіографічним висвітленням у 1920-ті роки стану кооперації в українському селі в роки недостатньо розвинутого товарного виробництва, зверталось чимало дослідників, серед них: А. Морозов, В. Марочко, С. Кульчицький, С. Корновенко, В. Лазуренко [1].

Мета статті. Аналіз висвітлення в українській історіографії 20-х років ХХ ст. особливостей виробничо-торговельної діяльності української сільськогосподарської кооперації доколгоспного періоду (1921 – 1929 рр.)

Виклад основного матеріалу. Історіографія 1920-х рр. переважно торкається досвіду роботи сільськогосподарських кооперативних організацій (як вітчизняних, так і зарубіжних), виявлення позитивного досвіду, пояснення причин здобутків і невдач кооперативного господарювання. Характерною рисою історіографії першого періоду є значна частка видань, що вийшли з-під пера фахівців – практиків, безпосередніх учасників і організаторів роботи сільськогосподарської кооперації, а також деяких її керівників. Таким чином, історіографія 1920-х рр. торкається переважно питань організаційно-господарського характеру [2].

Оскільки основну масу публікацій 1920-х рр. становлять статті теоретиків і практиків кооперативного руху, керівників української сільськогосподарської кооперації, вчених-аграрників, можна повністю погодитися із твердженням О. Дулгерової, що «це не могло позитивно не

позначитися на рівні праць: глибині розуміння авторами процесів, що досліджувалися, повноті та достовірності висвітлених сюжетів. Разом із тим, праці 1920-х рр. позначені елементами тогочасної політичної кон'юнктури, через що акцент в оцінках подій і явищ був часто дещо зміщеним, а стосовно праць останньої третини 1920-х рр. – подекуди зовсім хибним» [3, с. 8].

Історіографією 1920-х рр. було розкрито основні принципи діяльності кооперативно-кредитної системи, а також порушено питання про необхідність наукового аналізу проблеми накопичення та примноження власних грошових коштів селянства. Крім того, фахівці окреслили перспективи поєднання державних коштів, місцевих бюджетів та селянських заощаджень з метою використання їх для економічного розвитку і підвищення продуктивності селянських господарств. Пошук шляхів розбудови широкої мережі кредитної сільськогосподарської кооперації вимагав уваги до такого аспекту, як наявність у селянських господарствах певної маси вільних фінансових заощаджень. Адже саме їх наявність чи, навпаки, відсутність значною мірою впливала на те, бути чи не бути осередку кооперативно-кредитної роботи на селі.

Необхідно зауважити, що вивчення названих вище проблем відбувалося на фоні гострої політичної боротьби, що відображалася на масах у вигляді запеклої ідеологічної полеміки про шляхи «першопочаткового соціалістичного накопичення». Політичні настрої авторів і помітна обережність селянства значною мірою відобразилися на об'єктивності й беззастережності, а тому – й на науковій цінності публікацій, які стосувалися цієї проблеми.

Логічно, що практична діяльність окремих ланок системи і сільськогосподарського кредиту взагалі викликала необхідність його осмислення. Вирішенню цього питання було присвячено ряд невеликих за обсягом статистичних та аналітичних робіт, де науковці, які часто були тісно пов'язані з вирішенням практичних завдань, що стояли перед кредитною сільськогосподарською кооперацією, висвітлювали специфічні сторони її діяльності, здійснювали узагальнення, а також пропонували конкретні заходи, спрямовані на ліквідацію «вузьких місць» у повсякденній діяльності м'ясо-молочної кооперації, поліпшення методів роботи, певну зміну організаційних форм [4].

Поруч із очевидними перевагами, в т. ч. достовірністю наведених даних, дослідження першого історіографічного періоду мали деякі недоліки. Парадоксально, але найсуттєвіший із них складно помітити на перший погляд. Він полягає в тому, що автори зосереджувалися, як правило, на короткому відрізку часу, а внаслідок цього окремих етап процесу розвитку м'ясо-молочної кооперації, його проміжні результати зазвичай трактувалися як кінцеві. Насправді це була тільки певна точка відліку, рубіжний етап, коли надалі те чи інше господарське чи, ширше, соціально-економічне явище могло легко видозмінюватися. Інакше кажучи, дослідження, сфокусоване на короткому історичному періоді, не давало можливості виявити справжню ефективність вжитих організаційних чи фінансових заходів. Певною мірою це зумовлювалося прагненнями політичних інстанцій негайно надавати практичні

рекомендації для агітаційно-пропагандистських кампаній, здійснюваних у сфері тваринництва чи кооперативного будівництва. Крім того, автори зосереджувалися на дуже коротких проміжках часу через необхідність оперативного виконання партійно-державних директив, у т. ч. щодо негайної популяризації здійснюваних заходів у періодичних виданнях, а також для наукового обґрунтування оприлюднених партійно-державних рішень у галузі сільського господарства.

Вищеназвані обставини, в основі яких лежали кон'юнктурні політичні міркування, зумовлювали використання досить вузької кількості джерел та обмеженого масиву вихідних даних, які, зрозуміло, не завжди відображали дійсний стан речей. Таким чином, підготовлений на місцевих умовах матеріал міг екстраполюватися навіть у загальноукраїнському масштабі.

У московських видавництвах інтенсивно виходили друком роботи ряду відомих російських вчених, у яких розглядалися практично всі питання, що так чи інакше торкалися створення сприятливих умов для поступального розвитку селянських господарств.

Широке коло проблем, присвячених різноманітним аспектам виробничого та економічного функціонування селянських господарств, розглядав О. В. Чаянов, який плідно працював у той час. Чільне місце в його роботах було відведене саме питанням поєднання на кооперативній основі зусиль селянських господарств у різних сферах їх діяльності: збуто-постачальній, виробничо-технологічній, зокрема фінансово-кредитній [5].

Важливі аспекти питань, пов'язаних із вивченням впливу на селянське господарство різноманітних факторів мінливої сільськогосподарської кон'юнктури, що безпосередньо позначалася на загальному фінансовому стані та активності роботи кредитної сільськогосподарської кооперації, ґрунтовно висвітлювалися М. Кондратьєвим [6].

Інтенсивно продовжував розробляти загальні принципи організації подвірного сільськогосподарського виробництва та проблему накопичення виробничих коштів у селянському господарстві О. Макаровський [7].

Ряд важливих організаційно-економічних питань розвитку селянських господарств, тісно пов'язаних із роботою сільськогосподарської кооперації, висвітлював О. Челінцев [8].

Над питаннями, так чи інакше пов'язаними з покращенням функціонування аграрного сектора народного господарства на основі розвитку товарного селянського виробництва, в Москві плідно працювали також інші талановиті дослідники. Перш за все, серед них слід зазначити Ф. Цілька, О. Мініна, І. Верменічева, Л. Літошенка, М. Кручинського.

У цей же час ряд досліджень, присвячених історії українського кооперативного руху, в тому числі його скотарському вектору, з'явився за межами Української СРР. Їх авторство належить тій частині кооперативних діячів, які внаслідок утвердження в нашій країні радянської влади були змушені емігрувати.

Серед цих праць одне з найпомітніших місць займає таке видання, як «Українська сільськогосподарська кооперація. З нагоди 10-ї річниці заснування «Централу»», яке було опубліковано у 1926 р. в Подєбрадах [9]. Воно являє собою збірник статей відомих діячів українського кооперативного руху (К. Мацієвича, В. Доманицького, В. Каволя та інших), де розглядаються різні проблеми становлення і розвитку в Україні системи сільськогосподарської кооперації. Там, зокрема, знайшли відображення: історія створення загальноукраїнського центру сільськогосподарської кооперації, його внутрішня організаційна структура, система взаємодії усіх організаційно-господарських ланок цієї установи, перебіг основних подій, форми і методи виконання поставлених перед нею завдань.

Також у Подєбрадах вийшов друком збірник статей, присвячений одному з найавторитетніших діячів українського кооперативного руху – Василю Миколайовичу Доманицькому. Його ідеї і досвід практичної діяльності вплинули на формування цілого покоління українських кооператорів.

Історії кооперативного руху в нашій країні присвячено і таке видання, як «Історія української кооперації. Витяги з лекцій, читаних на кооперативних курсах Української селянської спілки в Празі Я. Грабовим» [10], що було надруковано у Празі 1924 р. Тут міститься виклад основних подій в розвитку дореволюційної кооперації, а також подано коротку характеристику загальнонаціональних кооперативних союзів, які існували в період 1917–1920 рр.

Різні аспекти розвитку української кооперації розглядалися і в працях С. Бородаєвського [11] та Ю. Павликовського [12], які теж працювали в цей час за кордоном.

Значний внесок у вивчення історії вітчизняної кооперації було зроблено у 1960-ті рр. Так, важливою подією став вихід у світ праці І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964) [13]. Це фундаментальне дослідження містить систематичний виклад основних етапів розвитку кооперації в нашій країні. Тут розглянуто головні соціально-економічні та національно-політичні фактори поширення кооперативного руху в Україні, галузеву структуру кооперативної мережі і чисельність кооперативних організацій в той чи інший період, подано основні економічні показники їх роботи. Автор також зупиняється і на життєдіяльності провідних діячів вітчизняної кооперації, аналізує зроблений кожним із них внесок у поширення кооперативного руху.

В Українській СРР 1930-х рр., а також протягом наступного десятиліття вивчення історії кооперативного руху було значно уповільнено. Передусім це стосується процесу дослідження проблем розвитку кооперації в самій Україні.

Певна наукова розробка тематики, пов'язаної з діяльністю ширококорозгалуженої сільськогосподарської кооперації України, стала можливою лише з другої половини 1950-х років. На цей час в Україні сформувалася школа кваліфікованих істориків-аграрників, було проведено

значну роботу з упорядкування архівів, наукової обробки джерел, і, головне, відкрито до них, хоча й із значними обмеженнями, доступ науковців.

Список використаних джерел

1. Морозов А. Г. Сільськогосподарська кредитна кооперація в Україні (1921–1929). – Черкаси: Вертикаль, вид. Кандич С. Г., 2018. – 362 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929). – К.: М. Р. Kots Publishing, 1995. – 216 с.; Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 pp.). – К.: Основи, 1996. – 396 с.; Корновенко С. В., Лазуренко В. М. Село. Хліб. Гроші. – Черкаси: Ваш дім, 2004. – 188 с.; Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921 – 1929 pp.). – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – 474 с.
2. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. – Х.: Книгоспілка, 1925. – 136 с.; Батюк І. Про шляхи масової реконструкції селянського господарства. – Х., 1928. – 89 с.; Німчинов Т. Т. Посередницька робота сільськогосподарської кооперації. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 89 с.; Німчинов Т. Т. Сільськогосподарське кредитове товариство. Що таке сільськогосподарське кредитове товариство та яку користь від нього має трудове селянство. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 76 с.; Одінецов О. В. Сільське господарство, хлібозаготівля та сільськогосподарська кооперація. – Х.: Укоопспілка, 1928. – 124 с.; Подольський І. М. Задачи учреждений сельскохозяйственного кредита на Украине и первые итоги их деятельности. – Полтава, 1925. – 102 с.; Подольський І. М. Кредит для селян, де і як його одержувати та використовувати. – Х.: Рад. селянин, 1929. – 64 с.; Подольський І. М. Сільськогосподарський кредит. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 230 с.; Полоцький А. Як селянинові одержати кредит. – Х., 1926. – 194 с.; Целлариус В. ВКП(б) и кооперация. Очерк развития кооперативной политики ВКП(б). – Х.: Книгоспілка, 1928. – 83 с.; Целлариус В. Сучасна українська кооперація. Її стан та розвиток. – Х., 1926. – 77 с.
3. Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України в добу НЕПу: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – Черкаси, 2006. – 20 с.
4. Макаровський О. Організація і практика сільськогосподарського кредитного товариства. – Х.: Книгоспілка, 1929. – 136 с.; Подольський І. М. Кредит для селян, де і як його одержувати та використовувати. – Х.: Рад. селянин, 1929. – 64 с.; Подольський І. М. Сільськогосподарський кредит. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 230 с.
5. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. – М.: Коопер. изд-во, 1925. – 78 с.; Чаянов А. В. Организация кооперативного сбыта. – М.: Всерос. союз с.-х. кооперации, 1922. – 90 с.; Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М.: Наука, 1991. – 456 с.; Челинцев А. Н. Динамика крестьянского хозяйства (по материалам динамических переписей ЦСУ за 1920 – 1926 гг.). – М., 1928. – 60 с.
6. Кондратьев Н. Д. К вопросу о влиянии уровня цен сельскохозяйственных товаров и его изменения на общую ёмкость рынка товаров индустриальной промышленности // Социалистическое хозяйство. – 1924. – Кн. 3. – С. 176–187; Кондратьев Н. Д. Современное состояние народнохозяйственной конъюнктуры в

- свете взаимоотношений индустрии и сельского хозяйства // Социалистическое хозяйство. – 1925. – № 6. – С. 40–66; Кондратьев Н. Д. Экспорт сельскохозяйственных товаров СССР // Пути сельского хозяйства. – 1927. – № 10. – С. 85–104.
7. Носова Н. П. НЭП: государство и сельское хозяйство (проблемы регулирования) // НЭП: приобретения и потери. – М.: Наука, 1994. – С. 150–163.
 8. Челинцев А. Н. Динамика крестьянского хозяйства (по материалам динамических переписей ЦСУ за 1920 – 1926 гг.). – М., 1928. – 60 с.; Челинцев А. Н. О строительстве сельскохозяйственной кооперации. – Х., 1919. – 82 с.
 9. Українська сільськогосподарська кооперація. З нагоди 10-ї річниці заснування «Централу». – Подєбради, 1926. – Збірник I. – 130 с.
 10. Історія Української кооперації: витяги з лекцій, читаних на кооперативних курсах Української селянської спілки у Празі Я. Грабовим. – Прага: Вид. Укр. селянської спілки в еміграції в Ч.-С.Р., 1924. – 72 с.
 11. Бородаєвський С. В. Історія кооперації. – Прага: Укр. громадський вид. фонд, 1925. – 445 с.
 12. Павликовський Ю. Микола Левитський. В 50-ліття його громадсько-кооперативної праці (1878–1928). – Львів. – 16 с.
 13. Витанович І. Історія українського кооперативного руху: із праць історично-філософської секції НТШ. – Нью-Йорк: Т-во укр. кооперації, 1964 (Друк. полігр. від. ТУК). – 624 с.

References

1. Morozov A. N. Silskohospodarska kredytna kooperatsiia v Ukraini (1921–1929). – Cherkasy: Vertykal, vyd. Kandych S. H., 2018. – 362 s.; Marochko V. I. Ukrainka selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929). – K.: M. R. Kots Publishing, 1995. – 216 s.; Kulchytskyi S. V. Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919 – 1928 rr.). – K.: Osnovy, 1996. – 396 s.; Kornovenko S. V., Lazurenko V. M. Selo. Khlib. Hroshi. – Cherkasy: Vash dim, 2004. – 188 s.; Lazurenko V. M. Ukrainiske fermerstvo: zlet i padinnia (1921 – 1929 rr.). – Cherkasy: ChDTU, 2013. – 474 s.
2. Batiuk I. Silskohospodarska kooperatsiia na Ukraini. – Kh.: Knyhospilka, 1925. – 136 s.; Batiuk I. Pro shliakhy masovoi rekonstruktsii selianskoho hospodarstva. – Kh., 1928. – 89 s.; Nimchynov T. T. Poserednytska robota silskohospodarskoi kooperatsii. – Kh.: Knyhospilka, 1927. – 89 s.; Nimchynov T. T. Silskohospodarske kredytove tovarystvo. Shcho take silskohospodarske kredytove tovarystvo ta yaku koryst vid noho maie trudove selianstvo. – Kh.: Knyhospilka, 1927. – 76 s.; Odintsov O. V. Silske hospodarstvo, khlibozahotivlia ta silskohospodarska kooperatsiia. – Kh.: Ukoopspilka, 1928. – 124 s.; Podolskiy I. M. Zadachi uchrezhdeniy selskokhoziaistvennogo kredita na Ukrayine i pervye itogi ikh deiatelnosti. – Poltava, 1925. – 102 s.; Podolskiy I. Kredyt dlia selian, de i yak yoho oderzhuvaty ta vykorystovuvaty. – Kh.: Rad. selianyn, 1929. – 64 s.; Podolskiy I. M. Silskohospodarskyi kredyt. – Kh.: Knyhospilka, 1928. – 230 s.; Polotskiy A. Yak selianynovi oderzhaty kredyt. – Kh., 1926. – 194 s.; Tsellarius V. VKP(b) i kooperatsiya. Ocherk razvitiya kooperativnoj politiki VKP(b). – Kh.: Knyhospilka,

1928. – 83 s.; Tsellarius V. Suchasna ukrainska kooperatsiia. Yii stan ta rozvytok. – Kh., 1926. – 77 s.
3. Dulherova O. M. Kulturno-osvitnia diialnist silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainy v dobu NEPu: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». – Cherkasy, 2006. – 20 s.
 4. Makarovskiy O. Orhanizatsiia i praktyka silskohospodarskoho kredytnoho tovarystva. – Kh.: Knyhospilka, 1929. – 136 s.; Podolskiy I. Kredyt dlia selian, de i yak yoho oderzhuvaty ta vykorystovuvaty. – Kh.: Rad. selianyn, 1929. – 64 s.; Podolskiy I. M. Silskohospodarskiy kredyt. – Kh.: Knyhospilka, 1928. – 230 s.
 5. Chaianov A. V. Kratkiy kurs kooperatsyy. Moskva: Kooper. yzd-vo, 1925. 78 s.; Chaianov A. V. Organizatsiya kooperativnogo sbyta. – M.: Vseros. soiuz s.-kh. kooperatsiyi, 1922. – 90 s.; Chaianov A. V. Osnovnye idei i formy organizatsiyi sel'skokhoziaistvennoi kooperatsiyi. – M.: Nauka, 1991. – 456 s.; Chelintsev A. N. Dinamika krestianskogo khoziaistva (po materialam dinamicheskikh perepisei TsSU za 1920 – 1926 gg.). – M., 1928. – 60 s.
 6. Kondratev N. D. K voprosu o vliyaniyi urovnia tsen sel'skokhoziaistvennykh tovarov i ego izmeneniya na obshchuiu yomkost rynka tovarov industrialnoi promyshlennosti // Sotsialisticheskoe khoziaistvo. – 1924. – Kn. 3. – S. 176–187; Kondratev N. D. Sovremennoe sostoianiye narodnokhoziaistvennoi konjunktury v svete vzaimootnosheniy industriyi i sel'skogo khoziaistva // Sotsialisticheskoe khoziaistvo. – 1925. – № 6. – S. 40–66; Kondratev N. D. Eksport sel'skokhoziaistvennykh tovarov SSSR // Puti sel'skogo khoziaistva. – 1927. – № 10. – S. 85–104.
 7. Nosova N. P. NEP: gosudarstvo i sel'skoye khoziaistvo (problemy regulirovaniya) // NEP: priobreteniya i poteri. – M.: Nauka, 1994. – S. 150–163.
 8. Chelintsev A. N. Dinamika krestianskogo khoziaistva (po materialam dinamicheskikh perepisei TsSU za 1920 – 1926 gg.). – M., 1928. – 60 s.; Chelintsev A. N. O stroitelstve sel'skokhoziaistvennoi kooperatsiyi. – Kh., 1919. – 82 s.
 9. Ukrainska silskohospodarska kooperatsiia. Z nahody 10-yi richnytsi zasnovannia «Tsentralu». – Podiebrady, 1926. – Zbirnyk I. – 130 s.
 10. Istoriia Ukrainskoi kooperatsii: vytyahy z lektsii, chytanykh na kooperatyvnykh kursakh Ukrainskoi selianskoi spilky u Prazi Ya. Hrabovym. – Praha: Vyd. Ukr. selianskoi spilky v emihratsii v Ch.-S.R., 1924. – 72 s.
 11. Borodaievskiy S. V. Istoriia kooperatsii. – Praha: Ukr. hromadskiy vyd. fond, 1925. – 445 s.
 12. Pavlykovskiy Yu. Mykola Levytskyi. V 50-littia yoho hromadsko-kooperatyvnoi pratsi (1878–1928). – Lviv. – 16 s.
 13. Vytanovych I. Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu: iz prats istorychno-filosofichnoi sekti NTSh. – Niu-York: T-vo ukr. kooperatsii, 1964 (Druk. polih. vid. TUK). – 624 s.

I. V. Voloshin

Production and trade activities of Ukrainian agricultural cooperatives during the NEP: historiography of the 1920s

Ukraine must have an economy capable of providing a decent life for its people. This can be achieved if, in our opinion, cooperation becomes an integral part of a socially oriented economy.

In due time, many researchers, including: A. Morozov, V. Marochko, S. Kulchitsky, S. Kornovenko and V. Lazurenko, addressed some issues raised in the article.

The enlightenment in Ukrainian historiography of the 1920s peculiarities of production and trade activities of Ukrainian agricultural cooperation of the NEP period is analyzed.

The historiography of the 1920s mainly concerns the experience of agricultural cooperative organizations (both domestic and foreign), the identification of positive experiences, the explanation of the causes of gains and failures of cooperative management. A characteristic feature of the historiography of the first period consists in a large proportion of publications that came out of the pen of practitioners, direct participants and organizers of agricultural cooperatives, as well as some of its leaders.

Thus, the historiography of the 1920s deals mainly with organizational and economic issues.

As the bulk of the publications of the 1920's are articles by the theorists and practitioners of the cooperative movement, the heads of Ukrainian agricultural cooperative, and agricultural scientists.

The historiography of the 1920s revealed the basic principles of the cooperative-credit system, and raised the question of the need for a scientific analysis of the problem of accumulation and multiplication of peasant own funds. In addition, the experts outlined the prospects for combining state funds, local budgets and peasant savings with the purpose of using them for economic development and improving the productivity of peasant farms. Finding ways to build a broad network of credit cooperatives required attention to such aspects as the availability of a certain amount of free financial savings in the farms. After all, their presence or, on the contrary, their absence significantly influenced whether or not to be a focal point of cooperative-credit work in the countryside.

A wide range of problems concerning various aspects of production and economic functioning of peasant farms was considered by O. Chayanov, who worked fruitfully at that time.

O. Makarovsky continued to elaborate on the general principles of the organization of backyard agricultural production and the problem of the accumulation of production resources in the peasant economy.

Noteworthy are the works of O. Chelintsev, F. Tsilka, O. Minin, I. Vermenichev, L. Litoshenko, M. Kruchinsky, K. Matsievich, V. Domanitsky, V. Kavol, S. Borodayevsky, Y. Pavlikovsky.

In the Ukrainian SSR in the 1930s, as well as over the next decade, the study of the history of the cooperative movement was significantly slowed down. First of all, it concerns the process of researching the problems of cooperation development in Ukraine itself.

Keywords: historiography, cooperation, means, problems, peasantry, agriculture.